

руку... /б/ Бразготка блазну розуму не прыбаўляе (Валасевіч. Фанабэрысты Пёс). Такія адносіны набываюць адценне ўключэння-пашырэння.

Варыянты афарызма адрозніваюцца ступенню канкрэтнасці зместу, яго ёмістасцю, эмацыянальнасцю, выразнасцю. Яны звычайна нераўнацэнныя па акцэнтнай вылучанасці (камунікатыўнай каштоўнасці). Такім чынам, семантыка-структурнае разгортванне афарызма ў складанае выказванне не з'яўляецца яго фармальным перабудаваннем, а стварае рознаякасныя па зместу выслоўі.

Варыянты афарызма ўтвараюць у тэксце байкавай «маралі» пэўную іерархію па ступені абагульнення. Афарызмы з адносінамі тоеснасці або проціпастаўлення-тоеснасці ўтвараюць сярэднюю ступень абагульнення. Адносіны ўключэння ствараюць магчымасць пераходу на вышэйшую (пры пашырэнні) альбо ніжэйшую (пры звужэнні) ступень абагульнення. Звычайна ў тэксце байкавай «маралі» прадстаўлены афарызмы не больш як трох ступеней абагульнення.

Змястоўная ўзаемадапаўняльнасць афарызмаў звязвае іх у адзінае цэлае (асабліва ў сувязі з сінсемантыяй), так што адзін ад аднаго для самастойнага ўжывання можа быць аддзелены з цяжкасцю. Ніводзін з іх не з'яўляецца «лішнім»: кожны афарызм з'яўляецца самацэннай адліўкай думкі з пэўнай мэтаўстаноўкай. Камунікатыўнае дамінаванне аднаго над другім праяўляецца не абсалютна, а ў складзе канкрэтнага байкавага кантэксту.

¹ Тут і далей афарызмы цытуюцца па выданнях: В а л а с е в і ч Э. Вершы і байкі. Мн., 1954; Е н ж а. Кругавая парука. Мн., 1979; Е н ж а. Бегемот і іншыя. Мн., 1982; Е н ж а. Лірыка і сатыра. Выбранае. Мн., 1988; К о р б а н У. Байкі. Мн., 1953; Е н ж а. Шклянка чаю. Выбранае. Мн., 1970; Е н ж а. Гумар і сатыра. Мн., 1976; К р ы л о в И. А. Сочинения. Т. 2. Басни. Стихотворения. Пьесы. М., 1969; Русская басня XVIII—XIX веков. Л., 1977; Х е м н и ц е р И. И. Полное собрание стихотворений. М., Л., 1963.

² Гл.: Г а к В. Г. // Синтаксис текста. М., 1979. С. 96.

³ Там жа. С. 94.

МІХАЛ САЕВІЧ (ПОЛЬШЧА)

УЯЎЛЕННЕ «МАЛОЙ РАДЗІМЫ» Ў БЕЛАРУСКАМОЎНЫХ ВЯСКОВЫХ СУПОЛЬНАСЦЯХ НА БЕЛАСТОЧЧЫНЕ

Яшчэ нядаўна панаваў погляд, што малыя народы, а яшчэ хутчэй этнічныя групы асуджаныя на культурнае вынішчэнне альбо асіміляцыю большымі нацыянальнымі супольнасцямі¹. Датычыла гэта таксама і беларускай меншасці ў Польшчы, лакалізаванай на тэрыторыі Беласточчыны. Звярталася ўвага, што там азначыўся выразны заняпад цікавасці да дзейнасці Беларускага грамадска-культурнага таварыства і да мастацкай творчасці, прапагандаванай гэтым таварыствам. Катастрафічна зменшылася колькасць дзяцей і моладзі ў беларускамоўных школах. Узраслі міграцыя беларускага насельніцтва ў гарады і няўхільная паланізацыя яго ў новым асяроддзі.

Тым часам у апошнія гады на здзіўленне сацыёлагаў назіраем з'яву цалкам адваротную. Адною з многіх прычын, якія ў значнай ступені маглі паўплываць на прыпыненне асіміляцыйных працэсаў у праваслаўных супольнасцях на Беласточчыне, было ўтварэнне і дзейнасць «Салідарнасці», а пасля пераход улады да колішняй апазіцыі. З аднаго боку, гэта актывізавала досыць пасіўную раней беларускую меншасць на Беласточчыне, а з другога боку, нарадзіла боязь, ці не створыць пагрозу іх інтарэсам выразнае ўзрастанне нацыянальных і клерыкальных настрояў сярод польскай большасці.

Прыметна дамінавалі, аднак, на ўсходзе Беласточчыны пазіцыі плюралістычныя. Прыхільнікі такога ўкладу адносінаў з большасцю імкнуліся да захавання ўласнай культуры і тоеснасці ў межах шырэйшай грамадскай сістэмы, лабудаванай на прынцыпах талеранцыі і роўнасці шансаў.

Вялікую групу ўтваралі прыхільнікі асіміляцыі. Тут пераважалі ў асноўным жыхары гарадоў, у тым ліку і Беластока. Яны згодныя былі пазбыцца ўласнай тоеснасці, зліцца з дамінуючай групай і ўтварыць гамагеннае грамадства.

Значна менш было затое прыхільнікаў поўнай палітычнай і культурнай незалежнасці. Насуперак распаўсюджаным меркаванням не знаходзіць тут падтрымкі канцэпцыя далучэння ўсходняй Беласточчыны да Беларусі. Нагадаем, што каля 80 % насельніцтва свядома не выкарыстала магчымасці рэпатрыяцыі ў БССР пасля вайны і засталася ў межах польскай дзяржавы².

У даследчыкаў, якія займаюцца беларускай праблематыкай, розныя падыходы да пытання нацыянальнай тоеснасці беларускай меншасці на Беласточчыне. Адны, і такіх даволі шмат, да беларускага народа залічваюць усё праваслаўнае насельніцтва з тэрыторыі Беласточчыны, ад Аўгустава аж да Буга³. Арыентацыя выключна на веравызнаўчы крытэрыі прывяла да таго, што за беларусаў уважаецца таксама ўкраінскамоўнае насельніцтва з-пад Сямяціч, Кляшчэль, Бельска Падляскага і Гайнаўкі, чые продкі перабраліся сюды з поўдня, з Берасцейшчыны і Валыні, што дакладна пацвярджаецца даследаваннямі гісторыкаў. Такі падыход, бяспрэчна, з'яўляецца адлюстраваннем, магчыма неўсвядомленым, канцэпцыі колішніх савецкіх ідэолагаў, якія безапеляцыйна, не звяртаючы ўвагі ні на моўныя крытэрыі, ні на гістарычныя, далучылі ў 1939 г. усю Беласточчыну да БССР, а мясцовае праваслаўнае насельніцтва трактавалі як беларусаў. Шмат жыхароў Беласточчыны са здзіўленнем даведалася тады, што яны — беларусы, а не «тутэйшыя», «мясцовыя» ці па-просту «рускія».

Іншыя даследчыкі падтрымліваюць меркаванне, што насельніцтва праваслаўнага веравызнання беластоцкага ваяводства выразна эвалюцыянізуе ў накірунку польскай, беларускай і ўкраінскай нацыянальнай самасвядомасці. Значную ролю адыгрывае тут моўны крытэрыі.

Іншыя ж увогуле сумняваюцца ў існаванні часткі беларускай нацыі ў Польшчы, а праваслаўную супольнасць называюць «праваслаўнай, усходнеславянскай этнічнай групай»⁴, якая ў большасці сваёй не з'яўляецца свядомай часткай беларускай нацыі.

Трэба згадзіцца з А. Садоўскім, што сярод праваслаўнага насельніцтва Беласточчыны можна выдзеліць у залежнасці ад ступені развіцця нацыянальнай свядомасці наступныя катэгорыі асоб⁵, якіх умоўна акрэслім як:

А. Праваслаўныя. Асоб гэтых аб'ядноўвае рэальная рэлігійная сувязь з сямейнай, мясцовай і праваслаўнай супольнасцю. Самасвядомасць іх застаецца найчасцей на этапе свядомасці этнічнай, а не нацыянальнай. Гэтая група цесна звязана з вёскай, яе жыхарамі, іх культурай, прытым стрыжнем той культуры заўсёды з'яўляецца праваслаўе. Члены такіх груп адчуваюць жывую сувязь са «сваімі», г. зн. вызнаўцамі праваслаўя, незалежна ад таго, ці яны беларускамоўныя, ці ўкраінскамоўныя. У адносінах да сябе саміх дамінуюць азначэнні тыпу «рускі», «праваслаўны», «просты», «тутэйшы». Характэрная рыса такіх асоб — найперш вясковасць і нізкі ўвогуле ўзровень адукацыі.

Б. Праваслаўныя палякі. Гэтую групу характарызуе адчуванне сувязі дзяржаўнага тыпу пры выразнай дугараднасці пачуцця сувязі нацыянальнай. Нацыя ў свядомасці гэтай катэгорыі асоб з'яўляецца непарыўнай часткай дзяржавы і дзяржаўнай адміністрацыі. Сувязь дзяржаўнага тыпу вынікае хутчэй не з боязі быць іншым, а з пераканання, што ўсіх грамадзян дзяржавы лучыць агульная справа — клопат аб цяперашнім і будучым існаванні.

В. Палякі беларускага паходжання. Асобы гэтай катэгорыі адкрыта падкрэсліваюць сваю беларускасць, але адначасова выказваюцца за моцныя сувязі з Польшчай і яе культурай. Яны лічаць, што праявы этнічнай культуры, такія як мова, звычаі, праваслаўнае веравызнанне, належыць захаваць і падтрымліваць, але хутчэй на прынцыпах этнаграфічных, чым этнічных у культурна дыферэнцыраванай польскай дзяржаве.

Г. Польскія беларусы. Асобы гэтай катэгорыі лічаць: беларускасці не варта ўнікаць як натуральнай з'явы, якая азначае нараджэнне ў беларускай праваслаўнай сям'і. Нацыянальнасць — сталае каштоўнасць, таму не трэба ды і немагчыма змяняць яе. Вызначэнне сябе назваю «беларус» робіцца праявай гонару і годнасці. Такія людзі адкрыта асуджаюць тых, хто сваю беларускасць хавае альбо парывае са сваімі каранямі.

Д. Беларусы Польшчы. Гэтая група асоб называе сябе беларусамі, якія жывуць ў Польшчы. Такія асобы ўсведамляюць, што яны — частка беларускай нацыі, якая аказалася ў Польшчы не ў выніку міграцыі, але ў выніку пэўнага ўстанаўлення дзяржаўных межаў. Важная рыса, якая вылучае гэтую групу, — веданне літаратурнай мовы. Найчасцей гэта выпускнікі беларускамоўных школ і агульнаадукацыйных ліцэяў, а таксама асобы, якія скончылі беларусазнаўчыя аддзяленні ў польскіх і замежных універсітэтах. Яны перакананыя ў патрэбнасці дзейнасці на карысць захавання і развіцця беларускай культуры і паглыблення ўласных ведаў аб гісторыі, культуры і жыцці беларусаў.

Найбольшую цяжкасць для апісання і інтэрпрэтацыі ўяўляюць катэгорыі памежныя, якія знаходзяцца недзе паміж польскасцю і беларускасцю. Утварыліся яны з прычыны цяжкасці альбо немажлівасці ўдзелу ў культуры і структуры абедзвюх нацый, пры адначасовай немагчымасці адмаўлення ад адной з культур. Гэтага тыпу асобам уласцівы рысы нацыянальнага раздваяння.

Паняцце радзімы ў беларускамоўных вяскоўцаў Беласточчыны мае характар шматпланавы, бо па-рознаму можна разумець субстанцыю радзімы, прычым як радзімы матэрыяльнай, так і духоўнай. Разуменне субстанцыі радзімы залежыць між іншым ад узроўню культурнага развіцця і ад развіцця нацыянальнай самасвядомасці. Бо зусім іншы сэнс укладаюць у паняцце радзімы асобы, аднесенныя да катэгорыі «А» (праваслаўныя), сярод якіх пераважаюць увогуле нацыянальна неідэнтыфікаваныя яшчэ праваслаўныя сяляне, і зусім іншы — асобы нацыянальна свядомыя, адукаваныя з катэгорыі «Д» (беларусы ў Польшчы). Не выклікае сумненняў, што яшчэ інакш будуць разумець радзіму асобы, залічаныя да катэгорыі «Б» (праваслаўныя палякі).

Апісанне ўяўлення радзімы павінна праводзіцца асобна для кожнай з вышэйпамянёных катэгорый. У дадзенай працы сканцэнтруемся выключна на радзіме, убачанай вачыма тых асоб, якія залічаны да катэгорыі «А» (праваслаўныя).

З прыведзенага аналізу сабранага на тэрыторыі ўсходняй Беласточчыны матэрыялу (гміны Нараўка і Белавежа) вынікае, што паняцце радзімы выступае там найчасцей ў сэнсе месца нараджэння⁶, прычым запісана было ў варыянтах «родзіна» і «бацькаўшчына». Першы тэрмін непасрэдна звязаны з месцам нараджэння, другі — з краем бацькоў, параўн.: «край бацькоў». Абодва тэрміны ўніверсальныя, бо могуць акрэсліваць не толькі цэнтр роднай прасторы, г. зн. дом, але таксама і розную мясцовасць, ваколіцу і рэгіён⁷. Найчасцей, аднак, адносяцца да роднага дома, двара і мясцовасці. Параўн.: «што, прыехаў на бацькаўшчыну, адведаць сваіх»; «дзе ўрадзіўсе, там і твая родзіна»; «пара на бацькаўшчыну выбраццэ, даўно ўжэ маткі ні бачыў». Неаднаразова радзіма звязвалася з месцам, дзе жылі дзяды і бацькі, асабліва маці⁸. Параўн.: «мая родзіна там, дзе жылі мае бацькі, дзіды, дзе маці мяне ўрадзіла».

Адносна часта радзіма выступае як край дзіцячых гадоў⁹. Параўн.: «родзіны ніколі не забудзеш, там ты ўрадзіўсе, там цябе хрысцілі, там пазнаў ты дзеўчыну, ажаніўсе, дзеці нарадзілісе». З уяўленнем радзімы звязаны найпрыемнейшыя ўспаміны з дзяцінства і маладосці, бесклапотныя і шчаслівыя імгненні. Параўн.: «родзіна той куток, дзе я бегаў малым босым, дзе гэту пушчу прайшоў уздоўж і поперак, дзе з дзедамі на рыбу хадзілі, і галодны быў і абдзертый, а як добра было тагды, малады я быў».

Гаворачы аб радзіме, інфарматары імкнуліся акрэсліць яе месцазнаходжанне, падаць характэрныя падрабязнасці, пункты аднясення, параўн.: «мая родзіна туж, дзе Нараўка ўпадае да Нарвы»; «наша бацькаўшчына каля Білавескае пушчы». Родныя мясціны звычайна з'яўляюцца пунктам суаднесення, параўнання: «быў я ў лагерах у Савета, працаваў цяжко, але цягнуло да хаты, тут найхарошч»; «мая жонка спад Бельска, але што там, роўно, німа лесу, ні то што ў нас на родзіні».

Вобразы, звязаныя з дзяцінствам, бываюць звычайна ідэалізаваныя — з'яўляюцца матыў пшанічных палёў, зялёных лугоў, поўных кветак, лясоў, поўных грыбоў і ягад. Параўн.: «выйдзем бывало ў поле з татою, глянем, аж жыцц хочаццэ, жыто высокае як сціна, вялікі каласы, а квіток якіх хоч, цэлэ наручэ нарвэш». Некалькі разоў родныя мясціны параўноў-

валіся з раем, а таксама з казачнай краінай. Параўн.: *«ну ўжэ калісь такая красата была ў нас на вёсцы, як в раю, а дзісяка што, нават бусла ні бацьш»*.

Малая радзіма можа быць аазісам, прытулкам ад няшчасцяў і пакут. У найцяжэйшыя хвіліны жыцця чалавек вяртаецца, часам толькі ў думках, да бацькоўскага дома, да родных мясцін, і гэта прыносіць яму палёгку і заспакаенне. Параўн.: *«прыгналі нас у лагер, ну, думаю, канец з табою ўжэ Павэл, ўжэ сёль жывы ні выйдзеш, лёг я на прычы і дуіку думаю, так хацелася на родзіну, успомніў матку, брата і аж усьміхнуўся сам да сябэ, думаю, што ўжэ здурэў, але лекаш стало»*.

Выключна часта з'яўляецца матыў роднага дому, хаты. Сюды чалавек вяртаецца з падарожжа, сюды ідзе адпачыць пасля цяжкай працы, знаходзіць прыстанішча і бяспеку. Родны дом заўсёды прыгожы, хоць у сапраўднасці — часта вельмі малы і мае саламяную страху. Заўсёды ў ім цёпла і ўтульна. Спакой дамачадцаў ахоўвае ікона і запаленая пад ёй лампадка. Параўн.: *«родзіна то тожэ мая хата, старая ўжэ, але ні на жадну ёе не заміняю»; «напалім зімою ў хаці, сядзем перад іконаю і начнем маліцца Богу»*.

Называліся таксама некаторыя аб'екты ў непасрэдным суседстве з домам, найчасцей дрэвы — рабіна, ліпа, груша, яблыня, бэз. Параўн.: *«а пад самым акном мае хаткі расла яблынька»; «каля ганка быў корч бэзу, такі запах быў кругом, што ўсе любаваліся»*. Згадваюцца таксама студня з жураўлём, палявая крынічка з іх чыстай халоднай і неверагодна смачнай вадою. Параўн.: *«вада калісь у нас такая добра была, што цэла вёска прыходзіла піць, як лікарство вада была»*. Нават неба над родным домам блакітнае як нідзе, параўн.: *«выйдзеш на двор, глянеш на небо, а ванэ такое галубое, такая сінь, што аж вочы коле»*.

Слушна заўважае Г. Алесяк, што адна з характэрных рыс радзімы — сувязь яе з мінулым. На паняццце радзімы, аднак, у аднолькавай ступені накладваецца мінуўшчына, сучаснасць і нават пэўныя элементы будучыні, параўн.: *«родзіна то месцэ, дзе жылі нашы дзіды, бацькі, дзе жылі мы і дзе будучэ жыць нашы дзеці і унукі»*.

У адно цэлае мінуўшчыну, сучаснасць і, напэўна, будучыню лучаць перад усім такія элементы, як царква і могілкі. Невыпадкава царква так часта з'яўляецца ў апісаннях радзімы, параўн.: *«родзіна то тэж цэрква, наша вера і нашы людзі»*. Царква — месца, якое сведчыць аб бесперапыннасці традыцыі, сталы элемент сярод усяго недаўгавечнага і нетрывалага, у тым ліку і чалавечага жыцця, параўн.: *«цэрква стаяла, стаіт і будзе стаяць, а чалавек як мурашка, дзісь ё, а заўтра німа»*. Царква — сімвал сасціг, тут адбываюцца набажэнствы, хрышчэнні, шлюбы, пахаванні. Яна ўсюдысная ў жыцці разглядаемай супольнасці, параўн.: *«нават бязбожнік ні уяцэ ад цэрквы, прынясут яго сюды ў труне»*.

Але царква — і месца сустрэч, размоў, абмену думкамі, нават забаў падчас штогодніх парафіяльных святаў, якія былі вялікай падзеяй у жыцці прыхаджан, параўн.: *«а як я чакаў калісь на той празнік, отпуск, дачакаццэ ні мог, як было харашэ, як цікаво»*.

Падобную ролю адыгрывалі і могілкі. Тут пахаваны продкі, тут спачне кожны парафіянін. Параўн.: *«могілкі то тожэ наша хата, але вечна, па смерці»; «кольні тут людзей адпачывае вечным сном, а мы шчэ ў госцях на белым свеці, але тожэ тутай ляжэмі»*. Могілкі — гэта вечна адкрытая кніга. Кожнае прозвішча тут — частка гісторыі вёскі, малой, але бязмерна важнай для тутэйшай супольнасці.

У апісаннях радзімы вялікае месца займае прырода, параўн.: *«родзіна то наша зямля, людзі, звірэ, птушкі, расліны, усё, што Бог стварыў»*. Усё навокал справа Бога і ўсё трэба шанаваць: *«можэш ламаць, рубачь, нішчыць дзерво, але і так парпросіш яго, прытулішсе да яго у труне»*.

Падобна шанаваць трэба і маці-зямлю. Параўн.: *«зямля святая, з ёе ўсё вырастае, вана корміт нас»*. Зямля — нашая карміцелька, параўн.: *«зямля нас корміт і поіт, але за тое па смерці нашэ цэло ёй аддаем»*.

Неад'емным элементам паняцця радзімы з'яўляецца праца. Яна — каштоўная сама па сабе, часта незалежна ад вынікаў. Параўн.: *«праца чалавеку патрэбна як сон і малітва»*.

Родная прастора ў калектыўнай свядомасці складаецца з шматлікіх элементаў і арганізавана канцэнтрычна. У цэнтры заўсёды дом («хата,

мая хата, свой куток»), элемент прасторы, з якім чалавек наймацней знітаваны эмацыянальна. Паміж домам і роднай мясцінай можа выступіць пляц, сядзіба, падворак, двор («пляц, усадзьба, сідліско, сідзіба, падворок», радзей «гарод») разам з гаспадарчымі будынкамі («халодны будынкi, збудавання») і зямлёй, якая належыць да гаспадаркі («гаспадарство, калёнія, тая зямля»).

Наступным элементам арганізаванай канцэнтрычна прасторы з'яўляецца акаліца («аколіца, наш кут, наш куток, родны кут, родны куток, свая зямля, сваё место, свая старана, свая старонка», радзей «акрэснась»). Акаліцу насяляюць «свае людзі, тутэйшы, землякі». Межы акаліцы вызначаюцца таварыскімі і гандлёвымі кантактамі яе насельнікаў. Важныя таксама рэлігійныя, адукацыйныя і адміністрацыйныя чынікі, а таксама фізіяграфія тэрыторыі і мова. Параўн.: «куток то кiлька чы больш вёсок, дзе людзі таксама гаворат»; «у нашых кутку німа дзе картошкі купіць, трэба паехаць за рэчку»; «на забаву хлопцы прышлі чужые, з-за лесу — Падляшэ».

Значна радзей у свядомасці разглядаемай групы функцыянуе паняцце рэгіёну. Пры акрэсліванні рэгіёну ўжываюцца ў асноўным тыя ж тэрміны, што і пры акрэсліванні акаліцы. Параўн.: «куток, кут, нашы стораны, нашы землі», радзей «край», а таксама назвы ўласныя тыпу «Біласточчына, Гайнаўшчына, Бельшчына».

Толькі спарадычна назва «родзіна» выступае ў значэнні і ідэалагічнай радзімы, параўн.: «наша родзіна то Польшча, ёе жонд, народ»; «той рок я ездзіу на родзіну, на Біларусь». Прычыны такога стану рэчаў трэба шукаць у адсутнасці альбо вельмі нізкай нацыянальнай свядомасці асоб даследуемай супольнасці. Гэтая група знаходзіцца фактычна на ўзроўні этнічнай свядомасці, з пачуццём моцнай сувязі з праваслаўем.

У беларускіх вясковых супольнасцях на Беласточчыне захавалася, па сутнасці, архаічнае, элементарнае разуменне радзімы, якое, на думку Е. Бартмінскага¹⁰, служыла зыходным пунктам развіцця многіх нацыянальных традыцый. Знамянальна, што зараз у Еўропе назіраецца вяртанне да сувязяў першапачатковых, сямейных і лакальных. «Архаічная мадэль «малой радзімы», па-за якую не выйшлі яшчэ, напр., беларускія праваслаўныя супольнасці на Беласточчыне, аказваецца найбольш трывалая, да яе вяртаецца значная частка багатых заходніх грамадстваў пасля драматычных вопытаў з нацыянальным патрыятызмам (шавінізмам) і нацыяналізмам»¹¹. Падсумоўваючы, можна сказаць, што «ўяўленне малой радзімы паказвае сувязь як з гісторыяй, так і з прыродай. Гісторыя ўводзіць у малую Ітаку мінуўшчыну, забяспечвае існаванне лучнасці жывых з мёртвымі, якая выяўляе сувязь з сусветам прыроды, ствараючы разам адзін вялікі космас. У выніку гэтага чалавек не адчувае сябе самотным і згубленым, а яго існаванне, падпарадкаванае вечным і нязмэнным законам, аказваецца поўным сэнсу і значэння»¹².

¹ S a d o w s k i A. Narody wielkie i małe. Białorusini w Polsce. Kraków, 1991. S. 6.

² Ibid. S. 7.

³ Такого погляду прытрымліваецца, між іншым, гісторык С. Іванюк, палемізуючы на старонках «Czasopisu» (1991. № 5) з Е. Рохам, аўтарам артыкула «Падляшскія ўкраінцы», змешчанага ў «Po prostu» (1991. № 13).

⁴ P a w l u c z u k W. Światopogląd jednostki w warunkach rozpadu tradycyjnej społeczności terytorialnej. Warszawa, 1972. S. 131.

⁵ S a d o w s k i A. Narody wielkie i małe. S. 103.

⁶ Параўн.: B a r t m i ŋ s k i J. // Etnos. 1989. № 5. S. 167—168; O l e s i a k G. // Polska sztuka ludowa. 1989. № 3.

⁷ Ibid.; параўн. таксама: S u l i m a R. // Regiony. 1989. № 3.

⁸ Гл.: B a r t m i ŋ s k i J. // Co badania filologiczne mówią o wartościach? Materiały z sesji naukowej 17—21 listopada 1987. T. 2.

⁹ O l e s i a k G. Op. cit. S. 3.

¹⁰ B a r t m i ŋ s k i J. // Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich. Lublin, 1993. S. 7.

¹¹ Ibid. S. 11.

¹² O l e s i a k G. Op. cit. S. 8.